

„Říční fenomén“ v ČR

David Zelený – <http://davidzeleny.net/doku.php/phd>,
<http://davidzeleny.blogspot.cz/2010/10/ricni-fenomen-obecne.html>

Ostře a hluboce zaříznutá říční údolí, kontrastující s měkce zvlněným reliéfem okolní pahorkatiny – to je geomorfologická kombinace charakteristická pro Český masiv, odlišnost, pro kterou začali čeští přírodovědci používat termín „říční fenomén“ (JENÍK & SLAVÍKOVÁ 1964). Strmé a skalnaté svahy člověka nelákaly, a proto jsou dodnes tyto biotopy jedny z posledních, které unikly lidské činnosti a zachovaly si svůj přirozený charakter - vlastnost, kterou v okolí, člověkem silně poznamenané krajině střední Evropy nacházíme už jen málo kde. Pro vegetačního ekologa, studujícího vztahy mezi vegetací a faktory prostředí, jsou proto hluboká říční údolí vcelku ideálním studijním objektem – nabízejí vegetaci téměř přirozeného charakteru a prostředí, kde se na relativně malé ploše vyskytuje celá řada strmých ekologických gradientů.

Fenomén je jev. Středoevropská věda se tradičně snaží v okolní přírodě jednotlivé jevy vylišit a popsat, a ty nejvýraznější zároveň pojmenovat – máme tak fenomén vrcholový, suťový, skalní, pískovcový, vápencový, dolomitový, krasový, sprašový, slínovcový, neovulkanitový a hadcový, fenomén mrazových kotlin a karový fenomén, a také fenomén říční a údolní (KUČERA 1997). Základní společnou vlastností všech fenoménů je jejich odlišnost od okolního, „normálního“ prostředí (nebo od „fenoménu obyčejnosti“?). Koncepce krajinných fenoménů je příhodným nástrojem pro komunikaci – stačí říct, že tady se zrovna projevuje „vrcholový fenomén“, a člověk nemusí vyjmenovávat všechny známé a domnělé procesy, které ho tvoří.

Co je tedy říční fenomén? V hluboce zaříznutých údolích se pohromadě vyskytuje řada jevů, které v okolní plošině v této kombinaci nenajdeme (JENÍK & SLAVÍKOVÁ 1964, LOŽEK 1988): (i) erozí vypreparované geologické odkryvy nepřekryté zvětralinovým pláštěm, které umožňují vyniknout všem rozdílům ve fyzikálních a chemických vlastnostech horniny, (ii) údolí díky četným meandrům a postranním roklím nabízí celou škálu svahů různé orientace a svažitosti, s prudkými mikroklimatickými kontrasty (teplé jižní versus chladné severní svahy), (iii) převažující „V“ tvar údolí má vliv na usměrnění vzdušného proudění a vytváření charakteristických teplotních inverzí. Ve vztahu k vegetaci hrají roli ještě další faktory: (i) údolí jako migrační cesta - linie spojující řetězec na jedné straně otevřených skalních biotopů umožňujících migraci nelesních společenstev, na druhé straně stanoviště chladných inverzních poloh příznivých pro sestup horských prvků; dochází tak k setkávání druhů teplomilných a chladnomilných, které zde vytvářejí unikátní společenstva. (ii) Údolí jako refugium pro druhy v klimaticky nepříznivých obdobích – při oteplení klimatu se mohl i špatně pohyblivý druh díky existenci výrazně odlišných stanovišť blízko sebe snadno přesunout na stinnější a chladnější místo, při ochlazení naopak. JENÍK & SLAVÍKOVÁ (1964) také popisují rozložení druhové bohatosti v rámci zaříznutých údolí – jako florogeneticky nejfrekventovanější (a tím pádem snad i druhově nejbohatší) označují (1) nárazové meandry, (2) pobřežní ekotopy kolem litorální čáry, (3) skalnaté hřbety rozsoch sbíhajících po spádnicích, (4) dna bočních zářezů a přilehlých údolí a (5) ekotopy na hranách mezi zaříznutým údolím a přilehlou náhorní plošinou.